

Vukman Péter

Branislav Živkov
jugoszláv politikai emigráns
és a magyar állambiztonság

Az éleződő hidegháborús feszültség légkörében Sztálin tovább már nem tolerálta az érdekszférájába tartozó kelet-európai országok még meglévő, önálló külpolitikai fellépéseit, regionális hatalmi ambícióit. Mivel leginkább a Josip Broz Tito vezette Jugoszlávia számított „önjárónak” (még ha a jugoszlávok a nézeteltérések során 1948 tavaszáig végül rendre el is fogadták a szovjet álláspont elsődlegességét), kézenfekvőnek tűnt, hogy leghamarabb déli szomszédunk rendreutasítására kerüljön sor. Sztálin azonban elsámította magát, Tito felvette az eléje dobott kesztyűt, és ezzel új, „mini-hidegháborús” konfliktus vette kezdetét. A szovjet–jugoszláv konfliktus következtében szovjetbarát, úgynevezett kominformista emigráció szerveződött a Szovjetunióban és a kelet-európai országokban, így Magyarországon is. Az emigráció tagja volt tanulmányom főszereplője, Branislav Živkov is. Az óbecsei szerb fiatalember életét több szempontból is érdekesnek vélem. Nagybátyja ugyanis nem volt más, mint a kominformista emigráció első magyarországi vezetője és a Rajk-per harmadrendű vádlottja, Lazar Brankov. Živkov mindennapjaira így a nagybácsi életében bekövetkező változások is alapvető hatást gyakoroltak, életük alakulása több esetben összefonódott egymással. Živkov élete abból a szempontból is érdekesebb az alaposabb elemzésre, mert személyét a magyar állambiztonsági szervek a jugoszláv vonalon foglalkoztatott egyik legkiválóbb ügynökként tartották számon. Tanulmányomban az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában őrzött levéltári források alapján tekintem át Živkov ifjúkorát, a magyarországi emigrációban töltött éveket és kapcsolatát az állambiztonsági szervekkel. Živkov életrajzát tágabb, emigrációtörténeti kontextusba is elhelyezem.

Gyermek- és ifjúévek

A szerb nemzetiségű Branislav Živkov 1927. szeptember 7-én Óbecsén (Stari Bečej) született. A Zentától mintegy 40 km-re délre fekvő Tisza-parti város a trianoni béke következményeként került a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz. A települést vegyesen lakták magyarok és délszlávok, az 1910-es népszámlálás adatai alapján a 19 372 fős összlakosságból 12 488 fő volt magyar, 6592 szerb és 198 német nemzetiségű. A város és környéke a Vajdaság egyik legfejlettebb részének számított, iparosodása a két világháború között is folytatódott (a Vajdaság ekkor az egész SZHSZ Királyság egyik legfejlettebb térségének számított).¹ Maga Živkov munkáscsaládból származott, édesapja, Ranko Živkov kőműves, édesanyja gyári munkás volt. Egy testvére született, Mileva. A két évvel idősebb nővér katonatiszt férjével a II. világháború után Sarajevóba költözött.² Rokonságából nagybátyját (édesanyja testvérét) kell kiemelni, aki életével és politikai tevékenységével alapvető hatást gyakorolt unokaöccse életére. Az 1913-ban Óbecsén született nagybácsi ugyanis nem volt más, mint Lazar Brankov, aki jugoszláv kommunista diplomataként 1945-öt követően meghatározó szerepet játszott a budapesti jugoszláv jóvátételi misszió, majd a jugoszláv követség működésében és a magyar–jugoszláv kapcsolatok alakításában.³ Az 1948 tavaszától drámai mértékben megromló szovjet–jugoszláv kapcsolatok mind a nagybácsi, mind az unokaöcs életében fordulópontot jelentettek: Brankov Josip Broz Titóval és a Jugoszláv Kommunista Párt (JKP) álláspontjával szemben Sztálint választotta, és 1948. október 25-i emigrálását követően vált az ekkor szerveződő úgynevezett kominformista emigráció magyarországi vezetőjévé.⁴ Mint azt látni fogjuk, az emigrációba Branislav is követte. Brankov neve leginkább mégis a Rajk-per harmadrendű vádlottjaként vált ismerté, Rákosi Mátyás ugyanis benne látta azt a kellően ismert, nagy kaliberű politikust, akire a perben rá

¹ Óbecse történetéhez lásd GLÄSSER 2013. Az 1910-es népszavazás adataihoz lásd 1910. évi népszámlálás. I. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint (1912). II. Részletes kimutatások 1. A fontosabb demográfiai adatok községenként I. Magyarország. Budapest, Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, 1912. 246–247. Online: https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1910_01/?pg=246&layout=s&query=%C3%B3becse. A két világháború közti Jugoszlávia történetéhez lásd BÍRÓ 2010.

² Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban: ÁBTL) 2.1. A volt Zárt irattár levéltári anyaga, 1945–1990. 2.1. I/109-a. 334.

³ Lazar Brankov életéhez magyarul lásd VUKMAN 2012; 2014. Az 1945 utáni magyar–jugoszláv kapcsolatokhoz átfogó jelleggel lásd VUKMAN 2021.

⁴ A szovjet–jugoszláv konfliktus történetéhez a teljesség igénye nélkül lásd GIBIANSZKIJ 1994; GIBIANSKI 1994; BANAC 1988. A magyarországi kominformista emigráció történetének monografikus feldolgozása: VUKMAN 2017.

lehetett osztani a jugoszlávok szervezte, Rákosiék megdöntésére irányuló államellenes összeesküvés egyik vezetőjének szerepét.

Érdekességgként jegyzem meg, hogy Brankovnak köszönhetően más óbceciek is meghatározó szerepet játszottak a budapesti jugoszláv követség munkájában: Branislav Doroslovački, Ozren Krstonošić és Živko Boarov; utóbbi neve az 1948-ban a Tanjug jugoszláv hírügynökség budapesti tudósítójának, Miloš Mojićnak a meggyilkolásával összefüggésben vált ismertté.⁵ Kutatásaim során arra vonatkozóan nem találtam adatot, hogy Branislav Živkov gyermekként is ismerte-e valamelyiküket, a gyermek- és ifjúsévről csak sporadikus adatok állnak rendelkezésemre. Az elemi iskola elvégzését követően gimnáziumba iratkozott, de tanulmányai a II. világháború alatt megszakadtak. Nagybátyjához hasonlóan Živkov is fiatalon fogékonnyá vált a kommunista eszme iránt. 1943-ban, 16 évesen csatlakozott az illegálisan működő kommunista ifjúsági szervezethez (Jugoszláviai Kommunista Ifjúság Szövetsége, Savez komunističke omladine Jugoslavije, SKOJ) és részt vett a partizán ellenálló mozgalomban. Mint ismeretes, Jugoszlávia 1941. április 6-át követő megszállás és feladabolás után a megszállók és kollaboránsaik elleni küzdelem mellett gyakorlatilag polgárháborús helyzet alakult ki. Túl azon, hogy a két világháború közt megoldatlan szerb–horvát ellentét fegyveres dimenziót kapott, a Tito vezette partizánegységek és a névleg a Draža Mihailović (egyben a londoni emigráns kormány hadügyminisztere) vezetése alatt álló csetnikalakulatok eltérő ideológiájuk, katonai-stratégiai céljaik és Jugoszlávia jövőbeni berendezkedéséről vallott felfogásuk miatt egymás ellen is harcoltak. Amíg a monarchiapárti, nagyszerb ideológiát képviselő csetnik alakulatok a régi, királyi Jugoszlávia helyreállítására (nagyszerb föderatív átalakítására), stratégiailag pedig a kivárársra, a szövetségesek adriai-tengeri partraszállásáig erőik minél teljesebb megőrzésére törekedtek, a Tito vezette partizán csapatok aktív harcmodort alkalmaztak, jelentős német alakulatokat kötve le a Balkán-félszigeten. Nemzetek feletti, köztársasági és föderatív berendezkedést vizionáló jövőképük hosszabb távon Jugoszlávia nemzetei számára vonzóbb alternatívát jelentett a csetnikek kizárólagosan szerbközpontú világképével szemben.⁶

A letartóztatást a partizánharcokban részt vevő sok más kortársához hasonlóan Živkovnak sem sikerült elkerülnie, és 1944 júniusában őt is Németországba deportálták. A munkatáborból 1944 őszén sikerült megszöknie. Ezt követően

⁵ A budapesti jugoszláv követségen dolgozó négy óbceci származású jugoszláv diplomatához lásd VUKMAN 2011. A Boarov-ügyhöz lásd GELLÉRT KIS 1987; SZAKÁCS–ZINNER 1997: 389–396; ZINNER 2013: 191–252, különösen: 191–219.

⁶ A II. világháború jugoszláviai eseményeihez magyarul lásd JELAVICH 1996: 219–264; PALOTÁS 2003: 469–497 (vonatkozó részek); JUHÁSZ 1999: 73–111; MAJOR 2005; A. SAJTI 2000.

Óbecsén és a közeli tanyákon bujkált, majd 1945 októberében belépett a 7. Vajdasági Brigádba, ahol ifjúsági vezetőként is dolgozott. 1946. január 1-jén leszerelték, ezt követően a partizángimnáziumban folytatta félbeszakadt gimnáziumi tanulmányait. 1948-ban érettségizett. A sikeres érettségi vizsgát követően a belgrádi egyetem bölcsészettudományi karára iratkozott be, de nehéz anyagi helyzete miatt félbehagyta felsőfokú tanulmányait, és 1949 januárjában a belgrádi *Autotransport* vállalatnál helyezkedett el.⁷ Az egyetemi tanulmányok félbeszakadásába esetleg a nagybácsi életében bekövetkezett változások is belejátszhattak. Későbbi kihallgatásaikor Živkov többször is kitért arra, hogy Brankov anyagilag támogatta rokonait, és hozzájárult unokaöccse iskoláztatásának költségeihez.⁸ 1948. októberi emigrálása után erre valószínűleg már nem nyílt lehetősége.

Emigrációban Magyarországon

1948 februárjában Sztálin új, „mini-hidegháborús” frontot nyitott Jugoszlávia ellen. A Marshall-segély meghirdetését (1947) követően egyre feszültebbé vált nemzetközi légkörben, az eszkalálódó hidegháborús konfliktus hatására Sztálin rendet és csendet követelt az érdekszférájába tartozó kelet-európai államokban. A jugoszláv vezetés regionális hatalmi lépései, önálló balkáni külpolitikai törekvései (jugoszláv–bolgár föderációs tervek, a kommunista partizánok segítése a görög polgárháborúban, jugoszláv csapatok küldése Albánia déli részébe) a továbbiakban már nem voltak összeegyeztethetők a szovjet hegemon törekvésekkel; Jugoszláviát gazdasági, katonai és politikai értelemben egyaránt szinte teljesen elszigetelték a szocialista táboron belül. Habár – nem függetlenül a világháborús partizánküzdelmek összekovácsoló erejétől – a jugoszláv lakosság összezárt Tito mögött, ez nem jelentette, hogy mind a párt, mind a lakosság körében ne kellett volna – Moszkvához húzó – fenntartással vagy akár ellenállással számolniuk. A megtorlástól, a megfélemlítéstől és az egzisztenciális ellehetetlenítéstől tartva politikai okokból többen elmenekültek Jugoszláviából, soraikból úgynevezett jugoszláv forradalmi politikai (kominformista) emigráns közösségek szerveződtek a Szovjetunióban és a kelet-európai szovjet szatellitállamokban. Számosan korábban vezető diplomaták és követségi alkalmazottak voltak, akik különböző jugoszláv külképviseletekről emigráltak. Elsősorban a Tito-ellenes propaganda- és rágalomhadjárat fokozásában

⁷ ÁBTL 2.1. I/109-a. 334.; ÁBTL 3.1.9. A központi operatív nyilvántartást végző szervezeti egységek által kezelt dossziék 3.1.9. V-51967. 4., 21–22., 24–26.

⁸ ÁBTL 3.1.9. V-51967. 21.

tűntek hasznosnak, de létükkel (hiszen tagjaik köréből elméletileg bármikor létre lehetett volna hozni egy emigráns ellenkormányt) önmagában is veszélyt jelentettek a JKP vezetése számára. Különösen igaz ez Lazar Brankov esetében. Emigrálása ugyanis több volt szimpla átállásnál, személyében Rákosi kellenő nagy formátumú, politikai vénával megáldott diplomatára tett szert. Olyanra, akit bátran felhasználhatott a Tito-ellenes küzdelmek során. Korábbi politikai tevékenysége és ismertsége révén Brankovot akár potenciális összemigráns vezetőként, sőt, egy esetleges emigráns jugoszláv kormány fejeként is láthatta.⁹

Brankov emigrálása Jugoszláviában maradt rokonainak mindennapjaira is alapvető hatást gyakorolt. Branislav Živkov édesanyját és nővérét is elbocsátották állásából,¹⁰ és magát Živkovot az Állambiztonsági Igazgatóság (Uprava državne bezbednosti, UDB) politikailag megbízhatatlanként tartotta számon, minden valószínűség szerint meg is figyelték. Az UDB újvidéki osztályán dolgozó ismerőse 1949 februárjában figyelmeztette, a jugoszláv államvédelmi hatóság a letartóztatását fontolgatja. 1949. március elején Brankov hozatta át Magyarországra, a határt Horgos közelében lépte át.¹¹

Živkov átszökését követően rövid ideig nagybátyjánál lakott, majd több más emigránshoz hasonlóan őt is kollégiumban helyezték el. Általánosságban elmondhatjuk, hogy a budapesti jugoszláv követség épületéből emigráló „diplomatacsoport” tagjait leszámítva az emigránsok lakáskörülményeinek rendezése a kezdetektől fogva nagy nehézségekbe ütközött. 1950 tavaszán még mindig nyolc kollektívában, a családostok további hét lakásban laktak. A következő években a helyzet fokozatosan javult, sikerült megoldani, hogy az addig sok esetben külön lakcímen lakó családtagok külön lakásokban összeköltözhessenek, az egyedülállókat pedig szétköltöztették a közös lakásokból. 1952 nyarán így már 17 fővárosi cím alatt és több Budapesttel határos településen (Budakeszi, Pomáz, Szentendre) éltek.¹² A Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetségének munkatársaként Živkov is bekapcsolódott az emigránsok jugoszlávellenes propagandatevékenységébe, habár az a levéltári forrásokból nem derül ki, hogy pontosan milyen munkát is végzett.¹³ A megfelelő lakáskörülmények biztosításán túl egyébként az emigránsok munkához juttatása is nehézségekbe ütközött, ebben a magyar nyelv ismeretének hiánya is

⁹ Brankov emigrációs szervező tevékenységéhez lásd VUKMAN 2013; 2017: 45–60.

¹⁰ ÁBTL 3.1.9. V-51967. 24.

¹¹ ÁBTL 3.1.9. V-51967. 4., 21–22., 24–26., 67.

¹² VUKMAN 2017: 103–104.

¹³ Az emigránsok rádiós és a sajtópropaganda terén kifejtett tevékenységéhez lásd VUKMAN 2017: 132–163.

szerepet játszott. Továbbtanulásukat, egyetemi diplomához juttatásukat ugyanakkor a kominformista emigráció moszkvai vezetősége kiemelt kérdésként kezelte, így az 1952–1953-as tanévben az emigránsszövetség 70%-a folytatott felsőfokú tanulmányokat. Legtöbbször a Lenin Intézet orosz és marxizmus-leninizmus szakán tanultak, talán nem függetlenül a szláv nyelv ismeretétől sem. Néhányan műszaki egyetemen vagy mezőgazdasági akadémián tanultak vagy közgazdaság- és bölcsészettudományi tanulmányokat folytattak.¹⁴ 1951 tavaszától a Lenin Intézet jogelődjénél, a budapesti Orosz Intézetben¹⁵ Živkov is folytathatta félbeszakadt egyetemi tanulmányait. Barátai is az emigráns diákok köréből kerültek ki.¹⁶

Az Orosz Intézet hallgatójaként 1951 júliusában a sztálinista mintaváros, Dunapentele (a mai Dunaújváros) építésén segédkező DISZ-táborban dolgozott. Pentelén megismerkedett a budapesti Veres Pálné utcai gimnázium egyik II. osztályos, tehát kiskorú tanulóival, és feltehetően könnyed nyári flört részeként egy alkalommal a megengedettnél később értek vissza a táborba. A fegyelem megsértése miatt július 12-én mindkettőjüket hazaküldték. Öt nappal később Živkov Ausztriába próbált átszökni (céljának az NDK-ban történő letelepedést jelölte meg, azzal állítása szerint nem volt tisztában, hogy Ausztria az NSZK-val, és nem Kelet-Németországgal határos), de Hegyeshalom közelében másnap délelőtt a járőröző határőrök elfogták,¹⁷ és átadták az ÁVH-nak. Az állambiztonsági szerveket egyébként nem is maga a szökés ténye aggaszthatta elsősorban, sokkal inkább az, hogy azt az egyik ügynökük követte el.¹⁸

Branislav Živkov és az ÁVH

Branislav Živkov a magyar állambiztonsági szervekkel szorosabb kapcsolatba nagybátyja letartóztatása után, 1949 szeptemberében került. Saját későbbi vallomása szerint nagybátyja levelére kellett válaszolnia, amelyben Brankov (már

¹⁴ VUKMAN 2017: 107–109.

¹⁵ A budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem orosz nyelv- és irodalomtanárok, valamint oroszul beszélő marxista oktatók képzésére szakosodott Orosz Intézete az egyetemi hierarchián belül 1951-ben kapott kari hatáskört. Nevét 1952. április 30-án Lenin Intézetre változtatták. Az intézet 1954. július 7-én minisztertanácsi határozattal teljesen kivált az egyetem keretéből, 1958-as újbóli integrálásáig önálló felsőfokú oktatási intézményként működött. SZÖGI 1994: 130; KARDOS 2000: 148, 150.

¹⁶ ÁBTL 3.1.9. V-51967. 77.

¹⁷ ÁBTL 3.1.9. V-51967. 19., 21–23.

¹⁸ A legismertebb egyébként Újhelyi György államvédelmi alhadnagy, a mohácsi alosztály vezetőjének esete volt. Ő egy hátizsáknyi irattal 1952. július 28-án szökött Jugoszláviába.

a letartóztatása után) arra kérte, vigyázzon Balassa Klárára, akit feleségül kíván venni.¹⁹ Az egyébként később „művelt, intelligens, éles észjárású”, ugyanakkor „szerény, szolgálatkész” tulajdonságokkal jellemzett és széles körű olvasottsággal rendelkező fiatal embert²⁰ az államvédelmisek december elején „Kobra” fedőnéven szervezték be. Beszervezésében, úgy tűnik, szerepe volt annak is, hogy Živkov december 5-én egy mulatozás során szovjet tisztnek adta ki magát, így próbálva meg megúszni a számla kiegyenlítését. Turpissága azonban nem sikerült, a szovjet hatóságok őrizetbe vették, és miután kiderült, hogy jugoszláv politikai emigránsról van szó, további intézkedés végett ügyével együtt átadták az ÁVH-nak.²¹ Tartótisztje kezdetben Csikós Sándor államvédelmi százados, majd egy bizonyos Balla nevű százados volt,²² és elsősorban Balassa Klára megfigyelésével bízták meg.²³ A Történeti Levéltárban található vizsgálati dossziéjából nem derül ki, hogy a hatóságok, felhasználva Brankovval való közeli rokonságát, alkalmaztak-e pressziót beszervezése során. Az azonban igen, hogy közvetlenül átszökését követően – legalábbis Živkov 1951-es állítása szerint – már nagybátyja is Jugoszlávia területén végrehajtandó feladatokkal szeretne volna megbízni.²⁴ Figyelembe véve vallomásának körülményeit, teljes bizonyossággal ma már nem tudjuk megítélni fenti állítása valóságtartalmát.

Azt viszont tényként kezelhetjük, hogy az emigránsok sokrétű kapcsolatban álltak a magyar állambiztonsági szervekkel. Határátlépésüket követően részletekbe menően kihallgatták őket, a hatóságokat a jugoszláviai életkörülmények, a gazdasági nehézségek, a közhangulat alakulása és különösen a jugoszláv belügyi szervek működése érdekelte. Az ÁVH és az emigránsok között a kölcsönös bizalmatlanság is megfigyelhető volt, hiszen mind az állambiztonság emberei, mind az emigránsok tartottak a diverzáns elemek beépülésétől az emigránsok közösségébe²⁵ (miközben az emigránsok védelmét is az ÁVH látta el). Egyrészt azért, mert emigrálásukat megelőzően valóban többen hosszabb-rövidebb ideig a jugoszláv

¹⁹ ÁBTL 3.1.9. V-51967. 22.

²⁰ ÁBTL 3.1.9. V-51967. 70.

²¹ ÁBTL 3.1.9. V-51967. 22.; 2.1. I/109-a. 335. 1952. augusztus 30-án Kistarcsán gyanúsítottként tett vallomásában Živkov 1949. december 6-át adta meg beszervezése konkrét dátumaként kihallgatói előtt. ÁBTL 3.1.9. V-51967. 68.

²² ÁBTL 3.1.9. V-51967. 28.

²³ ÁBTL 3.1.9. V-51967. 28., 68., 70. Balassa Kláráról „Kobra” fedőnévvel 1950. január 17. és augusztus 29. között írt jelentései megtalálhatóak az ÁBTL 2. 1. VII/37-a. dossziében a 32. és a 237. oldal között.

²⁴ ÁBTL 3.1.9. V-51967. 22.

²⁵ Sőt, 1952. február közepén Bálint László különítménye a Brankovval együtt emigráló egykori jugoszláv katonai attasét, Dušan Vidovićot rabolta vissza Jugoszláviába. Az esethez és annak az emigránsokra gyakorolt következményeihez lásd VUKMAN 2017: 73–83.

hírszerző és állambiztonsági szervek kötelékében szolgáltak. Másrészt az elmergesedő magyar–jugoszláv konfliktus következtében szabályos kémháború alakult ki a két ország között, és valóban tartani lehetett attól, hogy az UDB beépül az emigránsok közé.²⁶ Mindeközben az Államvédelmi Hatóság több-kevesebb sikerrel maga is megpróbálta hírszerzőként alkalmazni a politikai menedékjogért folyamodókat, közülük tartozott tehát Branislav Živkov is.

Rátérve Živkov kémtevékenységére Balassa Klárát „nagyon furcsa” és „nagyon temperamentumos” lányként jellemezte, olyannak, aki „soha nem tud objektív lenni”, „sokat gondolkodik és fantáziál”.²⁷ A korban szinte megbocsáthatatlan vétekként nehezményezte, hogy a szovjet irodalom helyett olyan „misztikus reakciókat” olvas, mint „Soppenhauer (sic!) és Max Beert”. Elismerően szól ugyanakkor Balassa Klára áldozatkészségéről, energikusságáról és lelkiismeretességéről, összességében „lényegében jó és becsületes leány”-ként kívánta láttatni megbízói előtt.²⁸ Balassa Klára vizsgálati dossziéiban nem kevesebb, mint 30 esetben maradt fenn „Kobra” jelentése, az iratok további két esetben dátum nélküli feljegyzését is tartalmazzák. Mindez egyértelműen mutatja, hogy a hatóságokat különösen foglalkoztatta Balassa személye, megfigyelésének, a tőle megszerezhető információnak nagy fontosságot tulajdonítottak. Itt jegyzem meg, hogy „Kobra” Klárára vonatkozó jelentései négy kivétellel az 1950. január és augusztus közti időszakból maradtak fenn, ezen időszakban Živkov hetente, de nem ritkán heti több alkalommal is jelentést tett. Jelentései elsősorban Klára Brankovhoz fűződő kapcsolatára fókuszáltak, belőlük egy kedveséért aggódó szerelmes képe bontakozik ki, de kitértek Balassa jugoszláv és jugoszláv emigráns kapcsolataira is, és az emigráció belső viszonyaiba is betekintést engednek. Brankov letartóztatása ugyanis az emigráció egészére bomlasztóan hatott. Tagjain általánosságban a félelem lett úrrá, egymásra gyanakodva tekintettek, további letartóztatásoktól tartottak. Egyesek súlyos egzisztenciális problémákkal küzdöttek. Dušan Vidović például 1950 januárjára annyira elszegényedett, hogy ruháit maga volt kénytelen kimosni, és megélhetése biztosítására még a hólapátolástól sem zárkózott el. Igaz, a munkát végül nem vállalta.²⁹

²⁶ A kérdéshez részletesebben lásd VUKMAN 2017: 163–170.

²⁷ Balassa élénk fantáziája Živkov számára néha megnehezítette a valós információk és a feltételezések, kitalációk elkülönítését. 1950. február 6-án arról is jelentett, hogy „Klára a dolgokat eltúlozza, idealizálja és mindent másképp ad elő mint fél órával azelőtt. [...] egyszerűen nem tudom megkülönböztetni a valóságot a hazugságtól.” ÁBTL 2.1. VII/37-a. 43.

²⁸ ÁBTL 2.1. VII/37-a. 31.

²⁹ ÁBTL 2.1. VII/37-a. 33.

„Kobra” jelentéseiben nem egyszer az egyébként újbencei születésű,³⁰ Živkovot 1949-ben a határon átszöktető Gortva Imréről is említést tett. Gortva természetesen Balassát is ismerte, utóbbi és feltehetően „Kobra” sem volt biztos abban, hogy nem áll-e összeköttetésben a jugoszláv hírszerzés embereivel. Feltételezésüket arra alapozták, hogy a még előzetes letartóztatásban lévő Brankovról Gortva mint amerikai kémről beszélt előttük. Információjának forrásaként akkor nem, csak később jelölte meg a budapesti jugoszláv követségen dolgozó Lazar Torbicát, róla azonban Klára úgy tudta, hogy Brankov emigrálását követően (1948. október 25.) azonnal visszarendelték Jugoszláviába, ahonnan már nem tért vissza Magyarországra.³¹

A Brankov letartóztatását és elítélését követő bizonytalanság, a róla szóló megbízható információ hiánya bizonyosan hozzájárult ahhoz, hogy Balassa Klára 1950 tavaszán két alkalommal levélben, 1950. december 28-án személyesen is felvette a kapcsolatot a budapesti jugoszláv követséggel. Brankovhoz fűződő közeli személyes kapcsolatán túl az ÁVH emiatt is foglalkozott személyével. A két levelet „Kobrának” sikerült megszereznie és továbbítania az állambiztonsági szervek felé. Tartalmuk alapján túl azon, hogy általánosságban beszámolt az emigráció belső viszonyairól és több emigránssra vonatkozó információval is szolgált, úgy tűnik, valóban felajánlkozott a jugoszláv hírszerzés számára. Első levele alapján Balassa annak is tudatában volt, hogy a magyar hatóságok megfigyelés alatt tartják személyét, de azt bizonyosan nem sejtette, hogy az információk forrásául Brankov unokaöccse szolgál.³² Živkov egyébként a személyes kapcsolatfelvételt jelentette Csikós Sándornak, négy, 1950. december 28. és 1951. január 2. közti jelentése erre vonatkozik. „Kobra” egyébként úgy tudta, a jugoszláv követség a két ország közti baráti kapcsolatok javításának ürügyén kitért Balassa felajánlkozása elől.³³ Figyelembe véve Balassa előtörténetét és az ÁVH esetleges beépülésétől, dezinformációs tevékenységétől való félelmet, korántsem meglepő, hogy megfelelő ürügyet kerestek a felajánlkozás elhárítására.

Mivel 1950 augusztusa és decembere között nem maradtak fenn „Kobra” Balassára vonatkozó újabb jelentései, nem tudhatjuk, a fenti időszakban is kapcsolatban állt-e nagybátyja kedvesével. Hírszerzőként történő esetleges tevékenységének időleges leállítására utalhat, hogy fennmaradt egy 1950. augusztus 17-én „Kobra” *személyes ügye (1950. március)* tárgyú jelentés, pontosabban „Kobra” egyes szám

³⁰ ÁBTL 2.1. VII/37-a. 22.

³¹ ÁBTL 2.1. VII/37-a. 74–75. Gortva Imre sorsának további alakulásáról, esetleges letartóztatásáról nem rendelkezem információkkal, kutatásaimat ezen irányba nem terjesztettem ki.

³² ÁBTL 2.1. VII/37-a. 110–112.

³³ ÁBTL 2.1. VII/37-b. 21., 23., 25–26.

első személyben írt levele. A levelet olvasva úgy tűnik, 1950 tavaszára–nyarára Živkov meghasonlott. Helyzetét, jövőjét „kilátástalannak” és „teljesen értelmetlennek” látta, fejében a Szovjetunióba szökés gondolata is megfordult. Sőt, kérte, küldjék el „olyan feladatra, amelyen megérdemelném a biztos halált és ilyen módon megváltanám az ingadozásomat és romlottságomat vagy 10 évre a legnehezebb kényszermunkára, amely azt hiszem, hogy vagy kigyógyítana a betegségeből vagy megsemmisítené”.³⁴ Az ÁVH reagálásáról sajnos nem maradt fenn feljegyzés, így csak sejthetjük, hogy a depresszió jeleinek is közük lehet a jelentések hiányához. Az amúgy sem egyszerű képet csak tovább bonyolította, hogy ezzel egy időben (augusztus 4-én) Balassa Klára édesanyja (egyébként Sarkadi Imre rendőr nyomozó főhadnagy kapcsolata) bejelentést tett Živkov ellen, nehezményezve, hogy a délszláv fiatalember gyakran kijár lányához.³⁵

Balassa Klára őrizetbe vételét az Államvédelmi Hatóságnak a belső reakció elleni harccal és a kémelhárítással foglalkozó osztálya már 1951. január 8-án javasolta, abban új elemként édesapjának, Balassa Pálnak a VKF 2. osztályán kifejtett századosi tevékenységére is fontosnak tartottak utalni.³⁶ Klárát a budapesti katonai törvényszék 1951. március 21-én bűnösnek mondta ki a jugoszláv és az amerikai követség részére kifejtett kémkedése miatt, ezért főbüntetésként 15 év börtönre, mellékbüntetésként teljes vagyoneklkobzásra ítélték és 10 évre eltiltották a közügyek gyakorlásától.³⁷ A Kalocsán raboskodó Balassa ügyében a hatóságok 1956. augusztus 8-án az 1951-es ítélet visszásságai miatt és „figyelemmel a magyar–jugoszláv kapcsolatok megváltozására” javasolták büntetése félbeszakítását és kegyelemben részesítését.³⁸

Balassa Klárán túl Živkov egyéb emigránsokról, többek között Milutin Stevanovićról is több alkalommal jelentett. Legkorábban valószínűleg 1949 októberében,³⁹ habár az ekkor írt karakterisztikáiban mind Stevanovićot, mind feleségét egyértelműen pozitív színben ábrázolta. Milutin Stevanovićot szorgalmas, „munkájában pedáns és körültekintő” emberként, jó férjként és szimpatikus személyiségként mutatta be, aki a „társadalom nagyon hasznos tagja”. Hasonló kedvező véleményt fogalmazott meg feleségéről, Marija Stevanovićról is. Féloldalas jellemrajzában egy

³⁴ ÁBTL 2. I. VII/37-a. 105–106.

³⁵ ÁBTL 2. I. VII/37-a. 213–214.

³⁶ ÁBTL 2. I. VII/37-b. 28.

³⁷ ÁBTL 2. I. VII/37. 42.

³⁸ ÁBTL 2. I. VII/37. 44.

³⁹ Branislav Živkov vonatkozó feljegyzései dátum nélkül készültek, azt a Milutin Stevanovićról vezetett vizsgálati dosszié (ÁBTL 2. I. IV/45.) 1949. október 3. és 1949. október 12. között keletkezett iratai közé szerkesztették.

önzetlen, együttérző, gyermekeit szerető „jó asszony és jó anya” képe jelenik meg.⁴⁰ „Kobra” karakterisztikája arra is utalni látszik, hogy feltehetően a Rajk-perrel összefüggésben a Brankovval együtt emigráló, vele később is szoros munkakapcsolatban álló „diplomatacsoport” tagjai a hatóságok látókörébe kerültek. Habár Živkov 1951. július 10-i kihallgatásán többek között arról is említést tett, hogy Milutin Stevanović is az „ÁVH-nak dolgozik”,⁴¹ állítását cáfolni látszik, hogy utóbbira mint „UDB ügynök-gyanús” egyénre 1951. július 30-án Koncz István államvédelmi százados és Deák Zsigmond államvédelmi alhadnagy személyi dosszié nyitását kérte.⁴²

Megjegyzem, Milutin Stevanović, Branislav Doroslovački, Ozren Krstonošić 1952-es letartóztatását követően az ügyükben visszatérően elhangzó fegyverrejtegetés vádja bizonyos értelemben Živkov jelentéseire is visszavezethető. „Kobra” ugyanis már 1951. május 21-én arról jelentett, hogy mind a négyen rendelkeznek pisztollyal, azokat emigrálásakor Brankov hozta magával a jugoszláv követségről.⁴³ Állításait bizonyos „Kovács” fedőnevű ügynök 1951. július 5-i jelentésében részben megerősítette.⁴⁴

Živkov kémtevékenységével és egyben szökési kísérletének hátterével összefüggésben emlitem meg, egy 1951. szeptember 7-én keltezett jelentésben szerepel, hogy Živkov „mint a Hatóság ügynöke” vett részt a dunapentelei építkezéseken,⁴⁵ így nem tudhatjuk bizonyosan, hogy a szocializmus fizikai építésén túl más feladatokat, a táborban lévő egyes személyek megfigyelését is el kellett-e látnia, vagy a jelentés írója mindössze arra próbált utalni, hogy Živkov továbbra is az ÁVH állományában szolgált. Živkovnak egyébként amiatt valóban aggódnia kellett, hogy kémtevékenységét több emigráns előtt, például Milutin Stevanovićnak (akire egyébként kevés barátainak egyikeként tekintett), Jordan Petrovićnak és Ilija Krgának is felfedte, de a budapesti gimnazista lány kegyeinek elnyerésekor is célravezetőnek érezhette, hogy az ifjúság szemében gyakran misztikus aurával övezett ügynökös-ködéssel kérkedjen.⁴⁶ Esetleges dekonspirálódásától így valóban tartania kellett. (Az pedig külön „bukét” kölcsönöz az egész ügynek, hogy maga a gimnazista lány is azzal dicsekedett, hogy az ÁVH-nak dolgozik.)⁴⁷ Az ÁVH egyébként szökési terve

⁴⁰ ÁBTL 2.1. IV/45. 26., 27.

⁴¹ ÁBTL 3.1.9. V-51967. 20.

⁴² ÁBTL 2. 1. IV/45. 21. A teljes képhez az is hozzátartozik, hogy az 1952 szeptemberétől börtönbüntetését töltő Stevanovićot „Szalkai Márton” fedőnévvel 1954 decemberében valóban beszervezték. ÁBTL 2.1. IV/45. 197/3.; ÁBTL 2.1. IX/63. 67., 79., 81.

⁴³ ÁBTL 2. 1. IV/45. 57.

⁴⁴ ÁBTL 2. 1. IV/45. 100.

⁴⁵ ÁBTL 3. 1. 9. V-51967. 51.

⁴⁶ ÁBTL 3.1.9. V-51967. 37–38.

⁴⁷ ÁBTL 3.1.9. V-51967. 38.

kapcsán rögtön árulást gyanított, és július 26-án meg is indította az államvédelmi vizsgálatot.⁴⁸ Živkovot 1951. október 27-én internálták, a táborból 1953. október 13-án engedték ki. Ügyében jogerős ítélet meghozatalára csak ezt követően került sor. A Budapesti Hadbíróóság 1953. november 28-án hűtlenség és tiltott határátlépés miatt 2 év 4 hónap börtönbüntetésre és ötévnyi jogvesztésre ítélte.⁴⁹

Az ítélethirdetés után

Živkovot azonban már két nap múlva, november 30-án szabadlábra helyezték, hiszen a letartóztatás után eltelt időt beszámították a letöltendő büntetésbe.⁵⁰ A Belügyminisztérium kémelhárítással foglalkozó államvédelmi szerve továbbra is foglalkoztatta „jugoszláv vonalon”, a követségre is sikerült beépülnie, és további számos letartóztatás fűződött nevéhez. Az 1956. április 9-én készített környezet-tanulmány „legeredményesebben dolgozó ügynökeink” egyikeként jellemezte.⁵¹ Időközben a nagypolitikai erőterben is változások történtek. Sztálin halálát követően elhúzódó normalizálódási folyamat kezdődött a Szovjetunió és Jugoszlávia között, és ennek következtében Magyarország és Jugoszlávia között is. Fontosnak tartom ugyanakkor megjegyezni, hogy a szovjetek Jugoszláviával kapcsolatos céljában nem, csak annak módjában történt változás: Sztálin erővel akarta Jugoszláviát benntartani a szovjet érdekszférában, Hruscsov pedig különböző kedvezményekkel akarta Titót visszaédesgetni a szovjet táborba.⁵² A kapcsolatok normalizálódása Živkov életére is kihatott. Hruscsovnak a titói külön utas politikát legitimáló belgrádi nyilatkozatát („a szocializmushoz több út vezet”, 1955. június 2.) követően azonban nem volt hajlandó tovább dolgozni, a kapcsolatot az ÁVH 1955. július 9-én szakította meg. Mindeközben a polgári életbe csak nagy nehézségek árán tudott beilleszkedni. Több munkahelyen is megfordult, de hosszabb időt sehol sem tudott kihúzni. Alacsony keresetére, nehéz munkájára többször is panaszkodott. Ismerősei egyöntetű véleménye szerint igen szegényesen élt. Egyre többet foglalkoztatta a hazatérés gondolata, saját állítása szerint a budapesti jugoszláv követségen

⁴⁸ ÁBTL 3.1.9. V-51967. 8.

⁴⁹ ÁBTL 2.2.1. I/10.3/891.

⁵⁰ Az internáltak, ítélet nélkül fogva tartottak ügyében gyakran pont annyi időtartamú börtönbüntetést szabtak ki, amennyivel az elítéltet azonnal vagy rövid idő elteltével szabadon lehetett bocsátani.

⁵¹ ÁBTL 2.1. I/109-a. 335.

⁵² A magyar–jugoszláv kapcsolatok 1953 utáni normalizálódásához lásd BARÁTH 2009; CVETKOVIĆ 2009; MARELYN KISS – RIPP – VIDA 2001; SZTIKALIN 2003.

lépéseket is tett ez ügyben. (Bár ahogy már említettem, a követségre történő beépülés is meghúzódhat a háttérben.) Budapest VIII. Bródy Sándor utcai lakásából 1956. január 17-én kiköltözött, a lakcímbejelentőn megadott XI. Bercsényi u. 34. szám alá nem költözött be, a hatóságok még április elején sem tudtak holléte felől.⁵³ Brankovval azonban kereste a kapcsolatot. 1956 márciusában kérte, engedélyezzék számára, hogy személyesen vagy levelezés útján érintkezhessen nagybátyjával.⁵⁴ A kapcsolatfelvételre feltehetően legkésőbb Brankov szabadlábra helyezését követően (1956. április 3.) sor került. Nagybátyja azt is el kívánta intézni, hogy unokaöccsét felvegyék az orvosi egyetemre, a felvételi vizsgára azonban nem hívták be. Brankov ezt szóvá is tette, és a belügyminisztérium illetékesei szükségesnek tartották az intézkedést az ügyben. Attól tartottak ugyanis, hogy amennyiben Živkovot nem veszik fel, vissza fog térni Jugoszláviába.⁵⁵ Ügynöki múltjával ez minden bizonnyal több mint kellemetlen eshetőségeként tűnt fel az állambiztonság számára. Sorsának további alakulásáról azonban mindössze annyi információval rendelkezem, hogy nagybátyjához költözött Győrbe, és kihasználva az 1956-os forradalom keltette zűrzavaros helyzetet, Ausztria felé disszidáltak. Életének további alakulásáról a levéltári források hallgatnak, Branislav Živkov a nagybetyűs Történelemből visszalépett a hétköznapi világába.

Felhasznált irodalom

- Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapest, ÁBTL 2.1. A volt Zárt irattár levéltári anyaga, 1945–1990
- Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapest, ÁBTL 3.1.9. A központi operatív nyilvántartást végző szervezeti egységek által kezelt dossziék
- A. SAJTI Enikő (2000): Tito. In POLONYI Péter – A. SAJTI Enikő: *Mao – Tito*. Budapest: Pannonica, 224–269.
- BANAC, IVO (1988): *With Stalin against Tito. Cominformist Splits in Yugoslav Communism*. Ithaca, NY – London: Cornell University Press. Online: <https://doi.org/10.7591/9781501720833>
- BARÁTH Magdolna (2009): A „történelmi kibékülés” Jugoszláviával. In J. NAGY László – VARGA Beáta – FERWAGNER Péter Ákos (szerk.): *Tanulmánykötet A. Sajti Enikő születésnapjára*. Szeged: SZTE Újkor Egyetemes Történeti és Mediterrán Tanulmányok Tanszék, 87–95.
- BÍRÓ László (2010): *A jugoszláv állam 1918–1939*. Budapest: História – MTA Történettudományi Intézete.

⁵³ ÁBTL 2.1. I/109-a. 334–336.

⁵⁴ ÁBTL 2.1. I/109-a. 333.

⁵⁵ ÁBTL 2.1. I/109-a. 370.

- CVETKOVIĆ, Vladimir Lj. (2009): Normalizacija diplomatski odnosa Jugoslavije sa Mađarskom i Bugarskom 1953–1954. *Tokovi istorije*, 17(3), 117–135.
- GELLÉRT KIS Gábor (1987): Szerelmi gyilkosságból politikai gyilkosság? *História*, 9(3), 26–28.
- SZAKÁCS Sándor – ZINNER Tibor (1997): *A háború „megváltozott természete”. Adatok és adalékok, tények és összefüggések, 1944–1948*. Budapest: Genius Gold, 389–396.
- GIBIANSKI, Leonid (1994): The 1948 Soviet–Yugoslav Conflict and the Formation of the „Socialist Camp” Model. In Odd Arne WESTAD – Sven HOLTSMARK – Iver B. NEUMANN (szerk.): *The Soviet Union in Eastern Europe, 1945–89*. New York: St. Martin’s, 26–46. Online: https://doi.org/10.1007/978-1-349-23234-5_3
- GIBIANSZKI, Leonyid (1994): Az 1948-as szovjet–jugoszláv konfliktus és a Kominform. *Múltunk*, 39(4), 111–144.
- GLÄSSER Norbert szerk. (2013): *Óbecse a polgárosodás útján. Bečej na putu ka građanskom društvu*. Óbecse: Óbecse Község Képviselő Testülete.
- JELAVICH, Barbara (1996): *A Balkán története*. Ford. Balabán Péter. Budapest: Osiris.
- JUHÁSZ József (1999): *Volt egyszer egy Jugoszlávia. A délszláv állam története*. Budapest: Aula.
- KARDOS József szerk. (2000): *A magyar felsőoktatás évszázadai*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- MAJOR Nándor (2005): Jugoszlávia a második világháborúban. *Múltunk*, 50(1), 33–88.
- MARELYIN KISS József – RIPP Zoltán – VIDA István (2001): A szovjet–jugoszláv és a magyar–jugoszláv kapcsolatok a levelezési diplomácia tükrében 1954–1955. *Múltunk*, 46(1), 233–284.
- PALOTÁS Emil (2003): *Kelet-Európa története a 20. század első felében*. Budapest, Osiris.
- SZÖGI László szerk. (1994): *Hat évszázad magyar egyetemei és főiskolái*. Budapest: Művelődési és Köznevelési Minisztérium.
- SZTIKALIN, Alekszandr Sz. (2003): A szovjet–jugoszláv közeledés és a magyar belpolitikai helyzet (1954–1956 nyara). *Múltunk*, 48(1), 208–234.
- VUKMAN Péter (2011): Négy óbecsei kommunista diplomata Magyarországon: Lazar Brankov, Živko Boarov, Branislav Doroslovački és Ozren Krstonošić politikai tevékenysége. *Bácsország*, 14(2), 136–144.
- VUKMAN Péter (2012): „Tito legszívósabb ügynöke.” Lazar Brankov Magyarországon (1945–1956). In BÁRDI Nándor – TÓTH Ágnes (szerk.): *Egyén és közösség. Tanulmányok*. Zenta: Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 291–313.
- VUKMAN Péter (2013): Lazar Brankov emigrálása és magyarországi emigrációs szervező tevékenysége (1948–1949). *Bácsország*, 19(3), 2–11.
- VUKMAN Péter (2014): Egy jugoszláv diplomata Magyarországon (1945–1949): Lazar Brankov. *Századok*, 148(4), 959–981.
- VUKMAN Péter (2017): *„Harcban Tito és Rankovics klikkje ellen”. Jugoszláv politikai emigránsok Magyarországon (1948–1980)*. Budapest–Pécs: Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – Kronosz.
- VUKMAN Péter (2021): A magyar–jugoszláv kapcsolatok 1945–1990. In HORVÁTH Sándor – KECSKÉS D. Gusztáv – MITROVITS Miklós (szerk.): *Magyarország külkapcsolatai (1945–1990)*. Budapest: ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 309–329.
- ZINNER Tibor (2013): *„A nagy politikai” affér. A Rajk–Brankov-ügy*. Budapest: Saxum.